

שני חלקי התשובה של ה'

פרופ' אליהו עסיס

מעובד מתוך הספר: יואל – בין משבר לתקווה

בפרק ב פסוק יח מתחילה התשובה של ה' על תפילת הכוהנים בפסוק יז.¹ תשובה זו נמשכת עד ד יז. זאת אפשר לקבוע על פי הדיבור של ה' בגוף ראשון בפסוקים רבים ביחידה זו: ב יט-כ, כה, כז; ג א-ג; ד א-ה, ז-ח, יב, יז. בכל הקטע הזה רק שמונה פסוקים מדברים על ה' בגוף שלישי: ב כא, כג, כו; ג ד-ה; ד יא, יד, טז. אשר על כן נראה כי כל זה הוא תשובת ה'. המעבר בין דברי ה' בגוף ראשון לגוף שלישי מוסבר בנקל, אם נסביר זאת בכך שהנביא המעביר את דברי ה' לעם מדבר מדי פעם לא בקולו של ה' אלא בקולו הוא.

תשובת ה' לאחר פסוק הפתיחה, ב יח, נחלקת לשני חלקים על פי התוכן ועל פי נוסחאות פורמליות אשר תומכות במבנה.

ב יט-כז – תשובת ה' שהוא יושיע את העם מפני הארבה והבצורת ושיחזיר את המצב החקלאי לקדמותו

ג א-ד יז – תשובת ה' שהוא יעניש את אויבי העם ויושיע את עמו מפניהם

התוכן השונה בשני החלקים ברור מאוד. מבחינת המבנה אפשר לראות את החלוקה של המענה לשניים, אך יחד עם זאת גם ניכר כי שני החלקים מהווים יחידה אחת. פסוק יח הוא פתיחה לשני החלקים: "וַיִּקְרָא ה' לְאַרְצוֹ וַיִּחְמַל עַל עַמּוֹ". פתיחה זו מדברת על שינוי היחס של ה': "לארצו" ול"עמו". אכן, בשני החלקים יש ביטויים של הצלה הן של הארץ הן של העם. בחלק הראשון בב כא מדובר על יחס ציורי של גאולה של האדמה: "אַל תִּירָאֵי אֲדָמָה גִּילֵי וְשִׂמְחִי". לצד זה מפורשת גם ההצלה של העם, למשל פסוק כג: "וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ". גם בחלק השני אפשר לראות את הפירוט של הפתיחה בפסוק יח, והפעם הנביא משתמש באותן מילים, ד ב: "וְנִשְׂפָטִי עַמָּם שָׁם עַל עַמִּי וְנַחֲלָתִי שְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּזְרוּ בְּגוֹיִם וְאֵת אֶרְצֵי חֻלְקוֹ". אם כן, פסוק יח משמש כתשובה כללית לתפילה, ושני החלקים של התשובה הם פירוט של התשובה הכללית הזו.

הסימן המובהק לחלוקה לשני חלקים הוא הסימטת הדומה לשניהם:²

ד יז: סימטת של החלק השני	ב יז: סימטת של החלק הראשון
וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם שָׁכַן בְּצִיּוֹן הַר קֹדֶשׁ וְהִיטֵה יְרוּשָׁלַם קֹדֶשׁ	וַיִּדְעֶתֶם כִּי בְּקִרְבִּי יִשְׂרָאֵל אֲנִי וְאֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְאִין עוֹד וְלֹא יִבְשׁוּ עַמִּי לְעוֹלָם

כל אחד משני החלקים נפתח בנוסחת פתיחה – החלק הראשון, פסוק יט: "וַיַּעַן ה' וַיֹּאמֶר לְעַמּוֹ", והחלק השני, בג א, בנוסחת הפתיחה: "וְהָיָה אַחֲרַי כֵּן". כפי שאראה בהמשך, לשני החלקים קשרים הדוקים לתיאור המצוקות בפרקים א ב – ב טז.

על מהות היחס שבין שני החלקים כבר דיברתי בפרק "מקומו של נושא הארבה בספר יואל ומבנה הספר" עמ' 2. לאחר שה' מבטיח ישועה מפני הארבה בב יט-כז, ממשיך הנביא לתאר את הישועה המדינית של העם בג א-יז. הנושא המדיני עלה כבר באופן רמוז או בדרך של כפל משמעות בב א-יז. עתה, לאחר שהכוהנים כבר התפללו ולאחר שה' כבר הבטיח ישועה מפני הארבה, אפשר להמשיך את אותה מגמה חיובית ולתאר את הישועה המדינית. האפשרות לדבר על ישועה מדינית עולה רק משום שהנביא כבר תיאר באופטימיות יתרה את ישועת החקלאות ממכת הארבה. ואכן, הישועה המדינית מתחילה כתוספת לישועה החקלאית: "וְהָיָה אַחֲרַי כֵּן". הבעיה העיקרית של העם הייתה שבעקבות החורבן הם הרגישו מנותקים מה'. הנביא פונה אל העם בעניין מכת הארבה, תחום אשר בו רמת האנטגוניזם נמוכה יותר. לאחר שהתקדם באופן הדרגתי שלב אחרי שלב והציע לעם להתפלל על נושא הארבה, זו הייתה הזדמנות לתאר לפני השומעים את התשובה של ה'. לאחר שהעם כבר שמע תשובה חיובית ואופטימית, אפשר היה להמשיך את הכיוון האופטימי ולהציע להם ישועה גם בתחום המדיני.

ישנו מעבר חד בין התחינה שהסתיימה בפסוק יז לבין המענה של ה' שמתחיל בפסוק יח. מעבר חריף זה מצטרף לתופעה נוספת והיא שלא כתוב שהכוהנים התפללו, אם כן כיצד אפשר להסביר שה' כבר עונה?

הוצעו פתרונות מספר לבעיה זו. מרקס הציע לקרוא את כל הפעלים בצורת העבר של ויקטול בצורת הציווי של ויקטול: "וַיִּקְנָא... וַיִּחַמְּל... וַיַּעַן... וַיֹּאמֶר...". כך כל מה שכתוב מפרק ב יח ועד סוף הספר הוא המשך של פסוק יז, חלק מהתפילה של הכוהנים.³ אפשרות זו לא התקבלה על ידי חוקרים.⁴ אפשרות אחרת היא שיש לקרוא את פסוק יז בצורת העבר ולא העתיד: וַיֹּאמְרוּ במקום וַיֹּאמְרוּ.⁵ גם הצעה זו לא התקבלה.⁶ אפשרות אחרת שהועלתה היא שהעובדה שהתפילה עצמה אינה מפורשת נובעת מהמגמה של הכתוב להדגיש שהישועה של ה' אינה תלויה בפנייה של העם אליו, כפי שמודגש במקורות מקראיים רבים.⁷ אף כי האפשרות שה' יושיע ללא פנייה של העם וללא תשובת העם קיימת במקומות אחרים במקרא, אפשרות זו אינה סבירה כאן, שכן השינוי בתכנית האלוקית מופיע בפועל לאחר נוסח של תפילה שעל הכוהנים לומר. מכאן שהתפילה היא הגורם לשינוי בדעת אלוקים. אפשרות שנייה היא שהיעדר הדיווח על תפילת הכוהנים אינה משנה, משום שהקורא משלים בנקל פרט זה.⁸ אף שבמקרא אין זה הכרחי לפרט גם ציווי וגם ביצוע, במקרים רבים המקרא מבקש להדגיש את הביצוע על ידי פירוט שלו. גם כאן, מכיוון שזו נקודת המפנה של הספר אשר בעקבותיה ה' משנה את יחסו ובמקום חורבן הוא מעניק ישועה, אפשר היה לצפות שהתפילה, שהיא הגורם לשינוי זה, תהיה מפורשת.⁹

נראה לי כי יש לפרש שתחילת הכהנים לא התרחש (עדיין) במציאות אלא הוא מוצע כההליך אפשרי שהנביא צופה.¹⁰ לאחר שהנביא תיאר את בעיית הארבה, ואחר כך העלה את האפשרות של תפילת הכהנים, הוא לא תיאר את התפילה עצמה. עתה הוא מציע שאם אכן תתרחש תפילה כזו זו תהיה תשובת ה'. כאמור, הנביא עושה כאן סימולציה של תפילה ושל תשובת ה', ובכך הוא מבקש לשכנע את העם שאכן ערוץ זה מועיל. עד עכשיו יואל לא ניבא. בכל החלק הראשון ראינו תיאורים של הבעיות המובילות לקראת תחינה. כאן מתחילה הנבואה לעתיד אשר כוללת ישועה חקלאית וישועה מדינית.¹¹

הבנה זו קשורה לבעיה נוספת הנוגעת לתשובת ה' לתפילת הכהנים. לבד מהמקרה הזה אין בספרות הנבואית תיאור כל כך מפורט של תשובת ה' לתפילת העם. כבר ראינו לעיל את הדעה שבמקדש בעקבות התפילה נשמע אורקל כמענה לתפילה. כך מסבירים חוקרים את מזמורים כ וס בתהלים. כבר טענתי לעיל, שגם אם דעה זו נכונה אין היא משתקפת הרבה במקרא, ובוודאי אין למוצאה בספרות הנבואה, הכוללת בעיקר דברי תוכחה מצד אחד ואיום מצד שני. העובדה שחלק גדול כל כך מספר יואל מוקדש לתשובה של ה' לתפילת הכהנים קשורה למסר המרכזי של יואל, שבניגוד לתפיסת העם התפילה לאלוקים לאחר החורבן היא עדיין ערוץ תקף בין העם לאלוהיו.¹²

¹ דעה זו מאפיינת קבוצה גדולה של חוקרים, כדוגמת וולף, יואל ועמוס, עמ' 58. ראו לעיל לחוקרים אשר רואים את פסוקים יח-כ כחלק מהתפילה. סימקינז הציע שנבואת הגאולה מקדימה את הקריאה של יואל לשוב אל ה', ומשמשת כמוטיבציה לעם. ראו: סימקינז, פעילות האל, עמ' 191.

² זאת בניגוד לעמדתו של וולף הסובר כי החלק הראשון מסתיים בג. ה. וולף, יואל ועמוס, עמ' 57. רוב החוקרים סבורים שההפסקה בין שני החלקים של תגובת האל היא ג א. ראו: קפלרוד, יואל, עמ' 90; רודולף, יואל, עמ' 62, 69; קרנשאו, יואל, עמ' 146, 163; ברטון, יואל ועובדיה, עמ' 13-14.

³ מרקס, הנביא יואל, עמ' 8, 16, 90. לאפשרויות שונות ראו: בודה, התפנית, טורים 105-106.

⁴ דרייבר, יואל ועמוס, עמ' 60; קפלרוד, יואל, עמ' 89; רודולף, יואל, עמ' 62-63; קרנשאו, יואל, עמ' 148.

⁵ היציג, תרי עשר, עמ' 78. בוור תמך בכמה מהצעות אלה. הוא מציע כי כבר מפסוק טו הפעלים צריכים להיקרא בזמן עבר (בוור, עובדיה ויואל, עמ' 107). זוהי בעצם כבר הצעת הראב"ע. לדעתו צורת העבר באה לבטא לעתים דבר שיתרחש בוודאות: "כבר הזכרתי, כי דבר נגזר להיות יאמרוהו הנביאים על לשון עבר". גם רד"ק הסביר את הפועל כמתייחס לעתיד.

⁶ וולף, יואל ועמוס, עמ' 57.

⁷ קרנשאו, יואל, עמ' 148.

⁸ ברטון, יואל ועובדיה, עמ' 87. ראו עוד דרייבר, יואל ועמוס, עמ' 59-60.

⁹ כמו כן ראו בוור, עובדיה ויואל, עמ' 107.

¹⁰ פירוש שעלה כאפשרות בדבריו של ברטון ונדחה על ידו, ברטון, יואל ועובדיה, עמ' 87.

¹¹ וולף, יואל ועמוס, עמ' 57.

¹² לנקודה זו בפירוט, ראו לעיל עמ' 2.